

УДК 343.12: 343:33

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.85>

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ)

Цирулик С.С.,

*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін**та судочинства**Навчально-наукового інституту права**Сумського державного університету*

ORCID: 0009-0000-6156-8490

Цирулик С.С. Розвиток міжнародно-правових стандартів щодо відповідальності за порушення законів та звичаїв війни (друга половина XIX – перша половина XX століття).

Ця стаття присвячена розгляду еволюції міжнародно-правових стандартів, спрямованих на визначення відповідальності за порушення законів та звичаїв війни в період від другої половини XIX століття до першої половини XX століття. Наголошено, що війна, безсумнівно, є однією з найстрашніших подій, яка може вплинути на життя людей та суспільство в цілому. Проте, якщо вона не контролюється або проводиться з порушенням міжнародних норм і стандартів, її наслідки можуть бути ще більш руйнівними та катастрофічними. З початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України дуже поширеним словосполученням стало «порушення законів та звичаїв війни». Відповідальність за вказане діяння передбачена статтею 438 Кримінального кодексу України. Однак, криміналізація цього діяння пов'язана не з внутрішнім правопорядком України, адже порушення законів та звичаїв війни є міжнародним злочином, який призводить до серйозної шкоди людям, економічним об'єктам та культурним цінностям, що створює високий рівень суспільної небезпеки

Стаття охоплює аналіз ключових міжнародних документів, таких як Женевські конвенції та рішення Гаазьких конференцій, а також резолюцій Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), і досліджує їх вплив на формування правових норм у цій сфері. Розглядаються зміни в правовому регулюванні, їхні причини та наслідки. Дослідження важливо для розуміння досвіду у контексті сучасних викликів та конфліктів, а також для подальшого розвитку міжнародного права та забезпечення захисту прав людини під час воєнних конфліктів.

Робиться висновок, що у другій половині XIX та першій половині XX століття спостерігався значний розвиток міжнародно-правових стан-

дартів, що стосувалися відповідальності за порушення законів та звичаїв війни. Цей період був вирішальним у формуванні основних норм і принципів міжнародного гуманітарного права, спрямованих на захист прав людини під час воєнних конфліктів. Результатом цього процесу було прийняття ряду міжнародних договорів та конвенцій, які закріпили правила поведінки військових конфліктів і встановили механізми відповідальності за їх порушення. Ці стандарти стали важливим кроком у гуманізації війни та захисті прав людини під час воєнних дій.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, порушення законів та звичаїв війни, воєнні конфлікти, міжнародні стандарти.

Tsyrulyk S.S. Evolution of International Legal Standards Regarding Responsibility for Violations of Laws and Customs of War (Second Half of the XIX-th – First Half of the XX-th Century).

This article examines the evolution of international legal standards aimed at defining responsibility for violations of laws and customs of war from the second half of the 19th century to the first half of the 20th century. It emphasizes that war is undoubtedly one of the most dreadful events that can impact people's lives and society. However, if it is not controlled or conducted in accordance with international norms and standards, its consequences can be even more devastating and catastrophic. Since the beginning of the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the term «violation of laws and customs of war» has become widespread. Responsibility for such actions is provided for by Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. However, the criminalization of this act is not related to Ukraine's domestic legal order, as violations of laws and customs of war are an international crime that causes serious harm to

people, economic objects, and cultural heritage, creating a high level of societal danger.

The article covers an analysis of key international documents such as the Geneva Conventions, decisions of the Hague Conferences, and UN resolutions, exploring their influence on shaping legal norms in this area. It examines changes in legal regulation, their causes, and consequences, as well as the role of specific individuals and historical events in this process. This research is important for understanding past experiences in the context of current challenges and conflicts, as well as for further development of international law and ensuring the protection of human rights during armed conflicts.

In conclusion, it is noted that the second half of the 19th and the first half of the 20th centuries witnessed significant development of international legal standards concerning responsibility for violations of laws and customs of war. This period was crucial in shaping the fundamental principles of international humanitarian law aimed at protecting human rights during armed conflicts. As a result of this process, a series of international treaties and conventions were adopted, which established rules of conduct in armed conflicts and mechanisms for accountability for their violations. These standards have been an important step in humanizing war and protecting human rights during armed conflicts.

Key words: international humanitarian law, criminal offenses against peace, security of humanity and international order, armed conflicts, international standards, international treaties.

Постановка проблеми. Війна, безсумнівно, є однією з найстрашніших подій, яка може вплинути на життя людей та суспільство в цілому. Проте, якщо вона не контролюється або проводиться з порушенням міжнародних норм і стандартів, її наслідки можуть бути ще більш руйнівними та катастрофічними. З початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України дуже поширеним словосполученням стало «порушення законів та звичаїв війни». Відповідальність за вказане діяння передбачена статтею 438 Кримінального кодексу України. Однак, криміналізація цього діяння пов'язана не з внутрішнім правопорядком України, адже порушення законів та звичаїв війни є міжнародним злочином, який призводить до серйозної шкоди людям, економічним об'єктам та культурним цінностям, що створює високий рівень суспільної небезпеки [1].

У сучасному світі питання міжнародного права та його ролі у регулюванні війн і конфліктів має вельми важливе значення. Завдяки розвитку цивілізації та формуванню міжнародного співтовариства з'явилися норми та стандарти,

які регулюють поведінку держав у час воєнних дій. Міжнародні правила ведення війни визначають не лише способи конфліктів, але й міру гуманітарних наслідків, які вони можуть мати для цивільного населення та військових. У цьому контексті маємо розглянути важливість міжнародно-правових документів, які стосуються правил ведення війни.

Стан опрацювання. Стан опрацювання матеріалу про розвиток міжнародно-правових стандартів щодо відповідальності за порушення законів та звичаїв війни у другій половині XIX – першій половині XX століття відображає значний інтерес учених та дослідників. Цей період був перетворюючим для міжнародного права, оскільки світ стикався зі значними воєнними конфліктами, такими як Перша та Друга світові війни, що вимагали розробки та вдосконалення міжнародно-правових норм, спрямованих на зменшення страждань від війни та встановлення відповідальності за її порушення.

Дослідження цього періоду включає аналіз різноманітних міжнародних договорів, конвенцій, протоколів, таких як Женевські конвенції, Гаазькі конференції, і резолюцій ООН. Учені вивчають еволюцію правових норм у цей період, звертаючи увагу на їхні зміни, причини, наслідки, а також роль і вплив конкретних подій та особистостей на формування цих норм.

Метою даної статті є розгляд міжнародно-правових документів, у яких сформульовано правила ведення війни у другій половині XIX – першій половині XX століття.

Виклад основного матеріалу. З метою гуманізації збройних конфліктів та зменшення заподіяної ними шкоди було укладено ряд міжнародно-правових документів, у яких сформульовано правила ведення війни. Вивчивши документи різних історичних періодів, В. Миронова доводить, що у сфері міжнародного права склалася система правових джерел, яка визначає правила ведення збройних конфліктів (закони та звичаї війни) та передбачає відповідальність за їх порушення. Основні концепції стосовно необхідності правового регулювання ведення воєнних дій та захисту осіб, які страждають від війни та інших збройних конфліктів, знайшли відображення у міжнародно-правових документах XIX-XX століть [2, с. 13].

Цими документами є:

- 1) Декларація про скасування застосування вибухових та запалювальних куль 1868;
- 2) Декларація про невикористання куль, що легко розвертаються або сплющуються, 1899;
- 3) Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907;
- 4) Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925;
- 5) Женевські конвенції про захист

жертв війни 1949 та Додаткові протоколи до них 1977; 6) Гаазька конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954; 7) Конвенція про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення 1972; 8) Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976; 9) Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних пошкоджень або мають невідбіркову дію, 1980; 10) Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та про її знищення 1993; 11) Конвенція про заборону застосування, нагромадження, виробництва і розповсюдження протипіхотних мін та їх знищення 1997 та інші.

Пропонуємо зосередити увагу на документах датованих другою половиною XIX – першою половиною XX століття. І перший із них – це Декларація про скасування застосування вибухових та запалювальних куль 1868 року. Як не дивно зараз це буде звучати для сучасних українців, однак, альтернативною назвою цієї Декларації є Санкт-Петербурзька. Назва походить від місця її підписання. Ця декларація є першою офіційною угодою, яка забороняє використання певної зброї під час війни. Вона бере свій початок у 1863 році, коли російське військове керівництво винайшло кулю, яка вибухала при контакті з твердою речовиною і основною метою якої було підривати вагони з боєприпасами. У 1867 році снаряд був модифікований так, що вибухав при контакті з м'якою речовиною. Оскільки така куля була б нелюдським знаряддям війни, російський уряд, не бажаючи використовувати кулю сам чи дозволити іншій країні скористатися нею, запропонував заборонити використання кулі міжнародною угодою. Декларація з цього приводу, прийнята в 1868 році, яка має силу закону, підтверджує звичайне правило, згідно з яким забороняється використання зброї, снарядів і матеріалів, здатних завдавати непотрібних страждань. Пізніше це правило було викладено в статті 23 (е) Гаазьких положень про сухопутні війни 1899 і 1907 років. Санкт-Петербурзька декларація спонукала до прийняття подальших декларацій подібного характеру на двох Гаазьких мирних конференціях 1899 і 1907 років. Гаазькі декларації, що стосуються викиду снарядів і вибухівки з повітряних куль, використання задушливих газів і використання розширювальних куль, посилаються у своїх преамбулах на Санкт-Петербурзьку декларацію [3].

У 1899 році Гаазька мирна конференція прийняла Декларацію, що забороняє використання «куль, які легко розширюються або розплющу-

ються в людському тілі, таких як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю закриває сердечник або пронизані розрізами». Гаазька декларація про заборону куль дум-дум була ранньою спробою зменшити страждання, завдані комбатантам, заборонивши використання певного класу боєприпасів. З моменту його прийняття більш як 100 років тому його в основному дотримуються, принаймні в букві закону: кулі, конкретно описані в Декларації, здебільшого не використовувалися на війні [4].

Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років спрямовані на те, щоб запобігти використанню воюючими сторонами певних засобів і тактик ведення війни. Вони встановлюють закони та звичаї війни, визначаючи правила, яких протиборчі сторони повинні дотримуватися під час військових дій. Гаазька конвенція класифікує кілька порушень її норм, але не всі, як військові злочини. Конвенції, прийняті в Гаазі 1899 року, стосуються таких питань, як: врегулювання спору; закони та звичаї війни; заборони використання снарядів, що розсіюють задушливий газ; заборони використання куль, які легко розширюються або сплющуються в тілі людини.

Гаазькі конвенції 1907 р. спрямовані на врегулювання питань щодо: мирного вирішення спорів (на основі Гаазької конвенції I 1899 р.); початку військових дій (Гаазька конвенція III); законів та звичаїв війни (Конвенція IV з додатками та правилами, яка розвиває Конвенцію II 1899 року та випадки військової окупації); права та обов'язки нейтральних держав у разі сухопутної війни (V); стану торговельних суден на момент початку військових дій (VI); перетворення торговельних суден на військові (VII); постановки автоматичних підводних контактних мін (VIII); бомбардуванні військово-морськими силами під час війни (IX); адаптації до морської війни принципів Женевської конвенції 1906 р. (X); обмежень щодо здійснення права захоплення у морській війні (XI); заснування міжнародного призового суду (XII); прав та обов'язків нейтральних держав у морській війні (XIII) [5].

Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів – це договір, підписаний у 1925 році більшістю країн світу про заборону використання хімічної та біологічної зброї у війні. Його було розроблено на Женевській конференції 1925 року як частину низки заходів, спрямованих на те, щоб уникнути повторення звірств, скоєних воюючими сторонами під час Першої світової війни. Спираючись на декілька договорів, які завершили Першу світову війну (зокрема, Версальський договір між союзниками та Німеччиною), Протокол спеціально забороняв використання у війні задушли-

вих, отруйних або інших газів і бактеріологічної зброї. Проте протокол не забороняв розробку, виробництво чи накопичення такої зброї. З цієї причини протокол пізніше був доповнений Конвенцією про біологічну зброю 1972 року та Конвенцією про хімічну зброю 1993 року. З моменту свого створення в 1925 році Женевський газовий протокол був важливою частиною міжнародного законодавства, і більшість країн світу офіційно визнали це, включаючи всі країни, які мають відомий потенціал для виробництва хімічної та біологічної зброї. Проте обмеження протоколу стали очевидними незабаром після Женевської конференції. На момент його підписання кілька великих держав (включно з Великою Британією, Францією та Радянським Союзом) прямо зарезервували за собою право використовувати заборонену зброю в цілях помсти. Іншими словами, якщо держава вирішить застосувати хімічну або бактеріологічну зброю проти іншої країни, в повне порушення положень протоколу, країні, яка зазнала атаки, буде законно дозволено відповісти тим же. Крім того, документ 1925 року не регулював питання виробництва, зберігання, випробувань і передачі забороненої зброї, що дозволило таким країнам, як Радянський Союз і Сполучені Штати, накопичити великі запаси хімічних і бактеріологічних агентів. Незважаючи на свою очевидну невідповідність, протокол залишається юридичною основою для довгої серії багатосторонніх договорів, які стосуються загрози, яку становить така зброя, як іприт і сибірська виразка [6].

У 1949 році кілька країн зібрались у Женеві, щоб підписати один із найвпливовіших документів, що формують міжнародне гуманітарне право: Женевські конвенції. Вони були створені у відповідь на сильні руйнування, завдані Другою світовою війною, розроблені як основа для захисту жертв війни та закріплення гуманного ставлення навіть у екстремальні часи конфлікту. І зараз чотири Женевські конвенції, прийняті в 1949 році, залишаються фундаментальною основою сучасного міжнародного гуманітарного права [7, с. 10].

Як зазначалося Основні Женевські конвенції включали чотири окремі договори: Конвенція I про поранених або хворих солдатів в армії; Конвенція II застосовувала захист і медичну допомогу до моряків, які зазнали корабельної аварії або втратили дієздатність у морі; Конвенція III забезпечувала захист військовополонених, а також регулювала умови їхнього інтернування; і, нарешті, Конвенція IV широко охоплює цивільне населення, яке проживає в районах, де ведуться бойові дії, або поблизу них [8].

Вони захищають поранених на полі бою, поранених або потерпілих корабельну аварію на морі, військовополонених і цивільних під час

війни. Однак після їх прийняття на озброєння бойові дії значно змінилися [7, с. 10].

Кожна основна угода була доповнена додатковими протоколами, що встановлюють додаткові стандарти щодо поводження з ув'язненими, безпосередньо пов'язані як з міжнародними війнами, так і з внутрішніми громадянськими конфліктами. З часом ці Додаткові протоколи стали не лише важливими правовими джерелами, але й конкретними нагадуваннями сторонам-учасникам про те, що індивідуальна мораль має значення під час сильного стресу [8].

Держави-учасниці Гаазької конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954 року зобов'язані забезпечити: підготовку інвентаризації та надзвичайних заходів для захисту культурної спадщини від пожеж і обвалення будівель; гарантування поваги до культурних цінностей, утримання від ворожих дій та забезпечення їх безпеки в разі конфлікту; реєстрацію культурних цінностей в Міжнародному реєстрі та їх особлива охорона; позначення будівель і пам'яток емблемою Конвенції; можливість притулку для рухомих культурних цінностей; створення спеціальних підрозділів у військових силах для охорони культурної спадщини; встановлення санкцій за порушення Конвенції; просування Конвенції серед громадськості та фахівців [9].

Висновки. Підсумовуючи, хотіли б зазначити, що у другій половині XIX та першій половині XX століття спостерігався значний розвиток міжнародно-правових стандартів, що стосувалися відповідальності за порушення законів та звичаїв війни. Цей період був вирішальним у формуванні основних норм і принципів міжнародного гуманітарного права, спрямованих на захист прав людини під час воєнних конфліктів. Результатом цього процесу було прийняття ряду міжнародних договорів та конвенцій, які закріпили правила поведінки військових конфліктів і встановили механізми відповідальності за їх порушення. Ці стандарти стали важливим кроком у гуманізації війни та захисті прав людини під час воєнних дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Яценко С.С. Порушення законів та звичаїв війни. *Велика українська енциклопедія* : вебсайт. URL: <https://vue.gov.ua/> Порушення законів та звичаїв війни (дата звернення: 13.02.2024).
2. Миронова В.О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. Дніпро, 2008. 20 с.
3. Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under

- 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, November 29, 1868. *International Humanitarian Law Databases : Database* : website. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/st-petersburg-decl-1868> (date of appeal: 13.02.2024).
4. Prokosch E. The Swiss draft Protocol on Small-Calibre Weapon Systems. *international Review of the Red Cross*. 1995. No. 307. URL: [https://ihl- https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jmma.htm](https://ihl-https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jmma.htm) (date of appeal: 13.02.2024).
 5. Hague Conventions of 1899 and 1907. *DIGWATCH* : website. URL: <https://dig.watch/resource/hague-conventions-laws-war> (date of appeal: 13.02.2024).
 6. Schneider B.R. Chemical Weapons Conventio. The Editors of Encyclopædia Britannica. 1993. URL: [https://ihl- https://www.britannica.com/event/Chemical-Weapons-Convention](https://ihl-https://www.britannica.com/event/Chemical-Weapons-Convention) (date of appeal: 13.02.2024).
 7. Clapham A., Gaeta P., Sassòli M. The 1949 Geneva Conventions: A Commentary (Oxford Commentaries on International Law). Oxford : OUP Oxford, 2015. 1400 p.
 8. Geneva Conventions And The Protection Of War Victims. *DAL* : website. URL: <https://www.diplomacyandlaw.com/post/geneva-conventions-and-the-protection-of-war-victims> (date of appeal: 13.02.2024).
 9. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. *UNESCO* : website. URL: <https://www.diplomacyandlaw.com/post/geneva-conventions-and-the-protection-of-war-victims> (date of appeal: 13.02.2024).